

АРТЕМ ЧЕХ

ПІСНЯ ВІДКРИТОГО ШЛЯХУ

MERIDIAN CZERNÓWITZ

АРТЕМ ЧЕХ

ПІСНЯ ВІДКРИТОГО ШЛЯХУ

MERIDIAN
CZERNÓWITZ

ISBN 978-617-7807-18-5

9 786177 807185

АРТЕМ ЧЕХ

SONG OF THE OPEN ROAD

(ПІСНЯ ВІДКРИТОГО ШЛЯХУ)

Meridian Czernowitz

2024

*Oh, someday, girl, I don't know when
We're gonna get to that place
Where we really wanna go and we'll walk in the sun
But 'til then, tramps like us
Baby, we were born to run
Oh honey, tramps like us
Baby, we were born to run
Come on with me, tramps like us
Baby, we were born to run*

Bruce Springsteen «Born To Run»

*Most of my heroes don't appear on no stamps
Sample a look back you look and find
Nothing but rednecks for 400 years if you check
Don't worry be happy*

Public Enemy «Fight The Power»

*I'm sanctified and holy, I shall not be moved
Sanctified and holy, I shall not be moved
Just like a tree that's planted by the water
I shall not be moved*

Духовна афроамериканська пісня

*Oh,
I won't be here long.
Oh,
Oh, dark gonna catch me here,
Dark gonna catch me here*

Традиційний афроамериканський польовий крик

*Молодицям по світицях
Мости шарувати,
Малим дітям пір'я драти
І тютюн в'язати.
Хвалилася наша пані —
Добре в неї жити...
Ой та брешеш же ти, пані!
Плачуть наші діти!*

Українська кріпацька пісня

пролог

Росіянин

Мене звати Гнат. Але всі називали мене Росіянином. Це назвисько я отримав ще до того, як опинився на флоті її величності. Спочатку ми всі були «росіянами»: Андрій Жила, Сергій Крижачківський, Юрко Берлінський і навіть старий Світюк. У полон ми потрапляли лише до французів, бо навпроти них стояли, з ними перекидалися ядрами, до них же й ходили у вивідки. Французи нас навіть не годували: всіх полонених вони віддавали англійцям, так, ніби ми були волами на ярмарку або лантухами зі збіжжям. Англійці ж обходилися з нами по-доброму. У них я вперше скуштував каву і спробував справжній вірджинський тютюн. Мій пан кави не пив. В останні роки моєї служби в нього він, окрім вина, взагалі нічого не пив. То де б я ще скуштував кави, як не в англійському полоні, сидячи в печері, куди нас, українців, яких називали росіянами, запхали до особливих днів — тих, коли обмінювали або ж вели на розстріл, мов офіру на заклання для Бога війни. В один день розстріляли і Жилу, і Крижачківського, і навіть штабс-капітана Клименка, а от старого Світюка хотіли обміняти, та дід нікому не був

потрібен. Тоді його просто відпустили, однак він, старий жи-
лавий харлак, нікуди не пішов. Сидів із нами в печері, давив
вошей і не знати чого доживався.

Східна війна для мене почалася з перших її днів, але саму
війну я відчув значно пізніше, коли союзні війська вже виса-
дилися в Євпаторії й посунули на південь, узявши в облогу
Севастополь. А до цього часу були Таврія, Поділля, Дунай...

Як моєму панові надіслали прошення на видачу трьох
рекрутських душ, я одразу визвався йти у москалі, бо хоч
і мав би ледь не до кінця життя служити царю й отечеству,
а все ж знав, що людиною стану вільною. Була б у мене ма-
тінка, напевне, відмовляла б мене, лила б сльози, горювала.
Та не було в мене ні матінки, що відійшла, як я був малим, ні
батька, про якого в селі не говорилося. Лише сестричка Оля,
яка насправду і не сестрою була: просто росли ми поруч одне
з одним, поруч і панові служили. Я — на конюшні, Оля —
біля скотини. Отож я їй тоді й кажу: сестричко, ну ж бо,
взьмемо шлюб, пан як вип'є, на все буде згоден, а дячок нас
і обвінчає. Я служити піду, а ти — вільна пташка, ще й єди-
начка — лети хоч куди. Не схотіла. І причин її відмови я так
і не втямив.

Пан тоді пив добряче, не одразу й збагнув, що віддає
свого найкращого стайничого у солдати, а вже як постригли
та вписали у товстенні журнали мої ім'я та прізвище — було
пізно. Він тоді й до Канева їздив, і до Києва депеші надсилав,
але де там, я вже був людиною солдатською, та й пан не мав
аж такого впливу. Більше скажу, не надто й жалували нашо-
го пана через певні особливості його натури. Та навіть усі гу-
бернські преференції, що торкалися наших поміщиків, його

обходили. Пан наголошував, що це через його польське шляхетське походження і що аж від тридцятого року тягнеться цей шлейф за його родиною, хоч вони й усім серцем і всією душею своєю були прихильні до царя Миколи Павловича і до порядків, установлених віковою дворянською традицією. А ми ж таки недурні були і все знали. Дехто ж із нас і на своїй шкурі відчув специфічну панову природу.

Так чи так, а в квітні п'ятдесят третього року пристав я до сухопутного полку й доглядав обозних коней. Ми сиділи у сухих пісках Таврії і все чекали походу. Чутки різні ширилися, та чільною була та, що от-от мають весь наш полк відрядити до Ставрополя й усіх погнати у гори добивати бунтівних черкесів. Гір я ніколи не бачив, але дуже жадав їх зазнати і ждав із нетерплячкою того походу. Та мушу зізнатися, ніяких черкесів бити мені не бажалося. Говорили, що похід буде довгий, і шлях наш стелитиметься через степи і навіть пустелі. Я був готовий і до степів, і до пустель, і до довгих піших переходів. Усе ж краще, ніж у цих пісках сидіти й раз на десятидення вибиратися в станицю по тютюн і горілку. Мені тоді щойно вісімнадцять виповнилося, і я знав, що життя моє не буде довгим, тож хотів якнайшвидше побачити світ — неосяжний і дивний, якщо вірити словам дядька Хоми, що бував не лише в Києві, а й у Варшаві і навіть у дивному місті Бухаресті. Я нічого не знав про Бухарест, однак багато чув від дядька Хоми про гори, мовляв, вони величні, сині, а влітку в горах можна побачити сніг.

Та все ж літо і чи не всю осінь просиділи ми посеред поду в Таврії, потерпаючи від муштри, страшної спеки і шигельозу. В нашій Софіївці літо хоч і було гарячим, проте

навколишні ліси робили клімат м'якшим, і часті грози облегшували існування. А як пан виїжджав на Рось до Межиріччя на тиждень чи два і ставав у своїх друзів купця Микити Ясинського та поміщика Парчевського, то було вже не життя, а суцільне раювання. Вони, п'яні, пісні співали, а ти собі помив, причесав коней — і гайда на річку. А тут же не те що річки, тут і струмка порядного не знайдеш. Хіба заросле дерезою солоне болото, в якому, окрім змієподібних риб, що їх гідко й до рук узяти, нічого не водиться. Лише високо в небі пролітали велетні з крилами й протяжно кричали, наганяючи тугу й гнітюче відчуття самотності.

А котроїсь сонячної осінньої днини прогрімало: в похід. Збиралися ми, либонь, тиждень. Впрягали коней і волів у вози, начищали й без того блискучі рушніці, тягнули гармати. А як зібралися — вирушили не на схід, а на захід. І в повітрі тривожно бриніло це солодко-масне слово: війна. Я засмутився, що гір так і не побачу, та хтось сказав, що акурат у гори і йдемо, але не у східні, а в західні. Я ж ані читати, ані писати не вмів і не сильно знався на всіх тих мапах, що, мов яловичі шкури, висіли на полотняних стінах офіцерських наметів. Якось мені Жила показав, де знаходиться моя Софіївка, а де — ми, однак тоді я нічого так і не втямив, окрім того, що Софіївка — в центрі цієї шкури, а ми — в самому низочку, і що нижче лиш Крим та багато синього кольору. І що в похід ми йдемо на інший край шкури, туди, де закінчується наш зелений колір і починається їхній — коричневий — колір земель Оттоманської Порти.

Ми рухалися крізь степи і луки. Навколо було багато сухої трави, й під ногами бігали ящірки та повзали маленькі

прудкі зміючки. А що далі ми йшли, то все більше зелені нам траплялося, і все більше сіл — із жовтими немазаними хатами й нечисленними деревами на обійстях. І то всі — акації та тополі. Ні тобі дубочка, ні тобі берези. Ні яблуньки чи грушки. Зате багато кизилу з необірваними чорними ягодами, а ще обліпихою — кислою, але такою доброю у пересохлому роті. Але вже за якийсь тиждень стало так багато лісу і рік, що ми тільки й пробиралися крізь чагарі та шукали переправи. Ночі були холодні й вогкі, зате вдень марширувалося з великою втіхою: сонце вже сильно не пекло, а було ласкаве, і так хотілося, аби все це не закінчувалося, бо марширувати мені подобалось. Я тоді зрозумів, що рух — то найкраще, що має людина, і так шкода стало всіх тих, хто залишився у Софіївці, бо ж вони всі як народилися там, так там і помруть. Де вони бували? Що бачили на своєму віку? Сусідні Шелепухи? Комарівку? Миронівку? Дехто, може, був у Корсуні чи Каневі, та й таких було мало. І як добре, що я визвався тоді йти у москалі, і яка ж дурна сестричка моя, що не схотіла вийти за мене...

Врешті ми зупинилися у невеликому містечку, яке зачепило мене своєю охайністю і чистотою. Замість глини й піску, вулиці були вкриті камінням, а з великої дзвіниці біля самого ринку щогодини долинав небесний звук. Наша церква не мала такого дзвона, то був глухий і грубуватий звук, наче хтось лупить ціпком по баняку, а цей звучав, мов хтось співає колискову, — ніжно і в саме серденько. Усіх нас, простих солдатів, загнали, як стадо, у величезні хліви, де наказали розквартируватися й ладнати собі місця для сну. З нами ж поселилися й унтерофіцери. А весь офіцерський

склад роз'їхався по квартирах. У перші дні нам не дозволяли заходити далі за галявину перед хлівами, та затим приїхав якийсь високий полковник у чорних лискучих чоботах, літній шинелі і з простецьким картузом на русавій голові, зібрав нас усіх перед нашими казармами й сухо задекларував: у місто можна ходити лише з дозволу унтерофіцерів, за п'янство і срамну поведінку — сто палок. За злочинство і посягання на жіночу братію — шпіврутени. Того ж дня видали нам теплий одяг, вовняні шинелі й теплі смушеві шапочки. Солдати просили ще нові чоботи, але офіцерство до цього поставилося категорично негативно, мовляв, зараз і не надійтеся: як вирушимо у похід, тоді вже всім, у кого підметки відірвані, полагодимо, а в кого зовсім біда — видамо нові.

У місто я потрапив за тиждень і був здивований тим, що люди тут говорили ніби й нашою мовою, але якоюсь покривленою. Більшість слів були зрозумілі, та деякі мали таке смішне звучання, мовби хто читав скоромовки з повним ротом пампушок. А ще у місті стояло багато кам'яниць, і на кожну з них, чудилося, десь поруч стояло по церкві або костелу. А коли я вийшов до головного їхнього ринку, то вдалині, за довгою вулицею, побачив на обрії протяжну синю стіну. Це були гори. І вже ввечері, коли я розповів про це нашим хлопцям, той самий Жила сказав, що це ще не гори, а лише передгір'я, і якщо вийти на ці передгір'я, тоді можна побачити й гори. Але, додав він, нікуди ми далі не підемо, а сидітимемо тут усю зиму, а там — невідомо.

Мені подобалося це містечко, його мешканці викликали в мені зачудування, бо ж більшість були охайні та чисті, мов зійшли з тих порцелянових тарілок, що з них їв пан. І п'яні

зустрічалися вкрай рідко, і до пізньої осені під кам'яницями росли квіти.

Якби ж то я міг залишитися в цьому місті назавжди, думав я довгими казарменими вечорами, розпалюючи діряву глиняну пічку в деннику. Якби можна було відмовитися від безжальної муштри і солдатського життя, виборсатися в містяни, пристати до конюшні, підковувати коней, доглядати за ними й натирати їхні шорсткі тіла дігтярним маслом, як це робить тутешній люд, аби вберегти їх узимку від холоду, а влітку від гедзів та іншої комашні. Якби ж можна було назовсім залишитися тут, вийти нарешті на передгір'я і побачити гори. Спати у кам'яниці на ліжку з периною і щоранку пити тепле молоко, якого так багато продають на ринку. І ці мрії так шкулили мені і так ярили душу, що несила було заснути. А вранці навалювалося стільки службової праці, що всі ці фантасмагорії в моїй голові розчинялися, мов мильна піна у воді. Я згрібав усю волю в кулак і полишав ці мрії до вечора, стримуючи себе тим розсудом, що рік тому не мав і таких мрій, а був лиш стидною лялькою в лапах пана. І якби я знав, що ще за рік я глухнутиму від гарматних залпів і рушничного вогню, що бігатиму між шанцями і збиратиму до плетеного з рокити кошика ручки і ніжки своїх товаришів, то, певно, й узагалі полишив би ці мрії, а лише насолоджувався б цими днями, доценту наповненими невіданням солдатського горя і страху.

Та все сталося несподівано: сніг як слід не зійшов, а ми вже рушили назад тим самим шляхом, так і не побувавши в жодній баталії. І вже думали, що й не побуваємо. Жила твердив, що все це через австрійців, мовляв, якби не вони,

то йшли б ми й далі на південний схід, у ті краї, де люди хоч і нашої віри, та не нашої мови.

Літо ми провели коло Дунаю, потерпаючи від мух, яких було більше, ніж коло лятрини у найспекотнішу пору. Харчувалися рибою і яблуками, а до вечері нам видавали кисле вино, від якого потім довго пекло у грудях. Якби не ріка — каламутна і тепла, мов кістковий навар, — не було би спасу ні від мух, ні від комарів. Багато хто з нас мучився зі шлунком. Були й такі, хто тікав. Найчастіше їх знаходили і вертали, забиваючи до напівсмерті палками.

Ми з трепетом і жалем згадували наше квартирування на заході. А вже за два місяці з тим же трепетом згадували Дунай. Тоді стояли ми перед французами, стерегли їх у трубу й дивувалися їхній одежі та манері триматися верхи.

А ще я нарешті побачив гори. Навіть не уявляв, що вони можуть бути такими високими — вищими за хмари. І що від них так болітиме душа і хотітиметься плакати. Гори були прекрасні. Гори були могутні. Гори були, мов заступники мої, сильні і справедливі...

Згадуючи тепер той відтинок свого життя, я думаю, що тоді не просто нічого не розумів: я загалом був ніби той блаженний з ярмарку. Це було схоже радше на сон, ніж на справжнє життя. Провівши майже вісімнадцять років у кріпаках, я і в солдатах служив, мов кріпак, не наважуючись на щось більше, на що не було дозволу від воєнних моїх начальників. Мої товариші вмудрялися жити ледь не повноцінним життям, знаходячи розраду в гульбі, вині або ж у читанні Святого письма, а я весь час як не біля коней товкся, то в казармі чи в караулі. Розмовляючи з людьми, ховав очі, а якщо

хтось і просив голову тримати вище, то очі, ніби осліплені небесним сяйвом, наповнювалися вологою. І нічого з тим я не міг вдіяти. Старі солдати називали мене синочком, а молоді навіть уваги на мене не звертали. Наче й немає мене. Аж поки я не потрапив у полон.

Я вже оповідав, що англійці ставилися до нас шляхетно, хоч і водили час від часу когось на розстріл. А в полон я потрапив ненароком. Міг утекти, але нащось стояв тоді біля тієї вапнякової скелі й ніби чекав, що мене заберуть. Хтось із-за спини кричав:

— Гнат! Гнат! Вертай!

А я стояв і чекав, аж почув дивну мову, наче рохкання поросят. Французи щось кричали мені, а я не розумів і лише лупав очима, як пугач, поки не отримав по шиї добрячий удар прикладом. Мене кинули в яму, де нас, мов курей у клітці, набилося зо два десятки. Коли ж упізнав декого зі своїх, страшенно втішився, а як віддали англійцям, то й взагалі полон став мені не таким уже й нестерпним. Навіть імовірний розстріл мене не страшив. Кажу ж, усе відбувалося ніби уві сні.

Вже на третій день мене повели на роботи. Вели довго через копані переходи, де сиділи солдати у чорних в'язаних шапочках і дивилися на мене байдливо й насмішкливо. Спершу мене погнали возити землю і насипати її перед редутами, та щойно я взявся за роги вутлої тачки, як один англійський офіцер чудовою російською мовою раптом спитав, що я вмію робити, і я відповів, що все життя доглядав за кіньми.

Мене привели до темної глухої стайні, де стояло четверо коней. Усі гніді й приземкуваті, схожі на упряжних мулів.

Вони були голодні, немічні й полохливі, зі сплутаними гривами й пощербленими копитами. В одного з них було запухле око, ще одного хтось так нещадно хлистав, що весь його коричний круп був прорізаний довгими глибокими шрамами. Я взявся доглядати за ними, і коні віддячували мені своєю ласкавістю, а вже за кілька днів пройнялися до мене довірою.

Деколи заходив англійський офіцер із густим чорним волоссям і опуклим, наче дзвін, засмаглим чолом. Він широко усміхався, оголюючи нерівні й ламані зуби, і щось белькотів англійською. Я лише теліпав головою й по-дурному шкірився, мов німий чорнорясник на площі. Тоді він показував пальцями, і коли я вгадував, що ж той англієць хоче донести до мене своєю мовою, він страшенно радів і давав мені цукор, який я тут-таки кидав до рота. Я дізнався, що цього солдата звати Джозеф. Так я до нього й звертався. Мене ж він називав Росіянином.

Не знаю, скільки часу я просидів на конюшні, бо ж на двір мене майже не виводили, і я лише міг здогадуватися, чи ще осінь, чи вже зима, чи, може, зими тут такі теплі, що й вона вже непомітно минула й настала весна. Мене пристойно годували й нічого не вимагали взамін, окрім покірності й догляду за кіньми. Пізніше у конюшню завели ще сімох коней — не таких нещасних, як ці, але теж занехаяних, із розбитими ногами й хронічним шпатом. Я взявся їх лікувати. Мені приносили необхідні інструменти і ліки: спиртовий розчин, валеріану і навіть хлороформ у невеликій склянній баночці з якимись не нашими літерами.

Згодом Джозеф почав приходити щодня. Він багато говорив, безперестанно жартував, називав мене найкращим

росіянином і обіцяв мені, що як не робитиму дуростей, то скоро мене відпустять додому. А якось сказав, точніше, старався донести як міг, а я як міг старався зрозуміти, що одного найкращого коня незабаром треба буде вимити, розчесати й осідлати, і що на цьому коні їхній головний офіцер має в'їхати до Севастополя. Я сміявся і як міг доносив, що Севастополь ніколи не здасться, від чого Джозеф хмурнів, але потім голосно сміявся і погрожував мені вказівним пальцем.

Севастополь здався. І найкращого коня довелося віддати. За якийсь час я почав нічогенько розуміти англійську й навіть сам міг сказати скількись речень. А якось уранці до мене зайшов Джозеф, мовчазний і стривожений. За ним зайшло ще кілька англійців, і один із них, цибатий, із довгими сивими кучерями, назвав своє ім'я.

— Х'ю. Можеш мене так називати.

Я закивав.

— Росіянине, — сказав він. — Лейтенант багато розповідав про тебе, — він кивнув у бік Джозефа. — І має намір узяти тебе з собою на корабель.

Я лиш усміхнувся, бо майже нічого не зрозумів, точніше слова я розбирав, але суть мені була пливка і невиразна.

— Мене звати Х'ю, — повторив англієць.

— Я зрозумів, — відповів я і опустив голову.

Всі троє англійців зареготали, а мені в очі ніби хтось із відра води налив. Так я і стояв, ховаючи сльози.

— Тебе можуть повернути додому. Ти хочеш додому?

— У мене немає дому, — відповів я.

— Скільки тобі залишилося служити?

Я задумався.

— Десять років і сім років.

Англіїці знову розреготалися.

— Хочеш із нами на корабель? — врешті спитав Джезеф. — Є місце для матроса. Ти колись плавав у морі?

— Ні, — відповів я. — Я плавав у Росі, у Дніпрі, у Дунаї, у Бузі і Дністрі, але в морі — ніколи.

— То що?

А що? Я навіть подумати не встиг. Усе вразило емоції. Навряд чи мені ще колись доведеться побувати в тому містечку з прекрасними дзвонами. А все решта — не служба, а суцільна панщина. Чи доживу я до вільних років? Чи не помру десь у пісках Таврії? І я погодився.

Коней моїх кудись повели. Я залишився один, і, здавалося, всі покинули це місце, але все ж час од часу я чув англійські слова і чув, як солдати п'ють і співають пісні, а я все лежав у прілому сіні в темній і порожній конюшні та думав про море. І про корабель думав, згадуючи сестричку Олю, якій мені так хотілося все це розказати.

Як вони всі там у моїй Софіївці? Як там дядько Хома та його дружина Ірина, сонна і водночас криклива, мов березневий кіт? Як там орачі наші — три Миколи і два Федори? Як там Устим і дружина його Марія? Як сам пан? Далеко вони всі, мовби з іншого життя. З чийогось іншого життя. Або навпаки — ти сам проживаєш чиясь інше. У цьому було щось нездорове. Я наче вбирав усе одним поглядом: свою поведінку, вчинки, старі звички, які прилаштовував до нового свого

призначення, але ловив себе на тому, що спостерігав за цим не я сам, а хтось інший, чие життя я проживаю.

— Росіянин? Ну що, готовий? — спитав мене на третій день Джозеф.

Я кивнув, і мене вивели надвір. Від їдкої небесної блакиті здалося, ніби в очі встромили вила. Я закрити ліктем обличчя, й на мить мені помарилося, що я чую шум моря — заколисуючий і млосний, мов ангельський шепіт. Та коли я відняв руку від обличчя, то збагнув, що це шуміли татарські двоколісні підводи, які проїжджали повз нас сухою вибіленою дорогою.

У перші дні на «Королеві» я поводив себе мов упійманий лис, якого посадили до сараю і який не знає, в яку шпарку забитися. Було багато беззубих матросів, які розмовляли такою незвичною англійською, що я їх узагалі не розумів. Лиш коли вони повільно розтягували слова, я вихоплював знайомі фрази чи суть спрямованого до мене питання. Єдиними істотами, яких я розумів, були лейтенант Джозеф і корабельна черепаха Тімоті. Тільки якщо з черепахою мені ще було достоту догідно, то Джозеф викликав гірке відчуття безвиході й розчарування. Першого ж дня він наказав мені забути про наше товаришування: тепер він — лейтенант Джозеф, із яким я маю рахуватися як зі своїм командиром. А ще він із сумною злістю заявив, що ненавидить флот, ненавидить море, і солонину з сочевицею теж ненавидить, а тому багато питиме розбавленого рому, сваритиметься і робитиме все, аби моє життя та життя інших матросів стало нестерпним.

— Аж до самого Ліверпуля, — сказав він.

— А що в Ліверпулі? — спитав я.

— А там ти зможеш поміняти судно, якщо забажаєш. А ні — залишайся на цьому, але навіть не згадуй про нашу дружбу. Можеш дружити з черепахою.

Чомусь тоді я був упевнений, що все це через те, що в Джозефа боліли зуби. У мене вони також боліли час од часу, й десь раз на рік я спльовував котрийсь у долоню, а потім ще кілька днів облизував м'яку порожнечу в роті. Але згодом я збагнув причину його нестерпного характеру в морі. Він потерпав від хитавиці, і ні оцет, ні солоні лимони не рятували від неї.

Загалом, на кораблі всі були сердиті й неговірки. З холоду* незносно смерділо мертвечиною. Це були полеглі офіцери, яких доправляли до Британії. Простих матросів скидали у море, а цих берегли для якогось ритуального вшанування. Через це я по можливості уникав носової частини «Королеви».

Хоча траплялися й приємні винятки. Джон, один зі старих матросів, що любив собі постояти, обпершись на бітс**, узявся вчити мене читати. І це було незвичне відчуття — вчитися читати одразу чужою мовою, бо ж я і рідною не вмів. Зазвичай в обідню пору, коли з'являлася вільна хвилина, він, називаючи, як колись наші старі солдати, мене си-ночком, показував різні літери і голосно та повільно, немов для слабоумного, пояснював, як вони звучать, якщо їх поєднати. Це була тонка книжка з простими словами, і вже за десять днів я міг прочитувати в ній цілі речення.

* Hold (англ.) — трюм.

** Bitts (англ.) — кнехт, парна тумба із загальною основою на палубі судна, що слугує для кріплення тросів.

— Добре, синочку, — говорив Джон, — дуже добре. Так скоро і до Святого письма дійдеш.

Читання давалося мені легко. Як і решта англійської мови, яку я опановував, особливо радіючи, коли в ній траплялися слова, за звучанням подібні до наших.

Шлях до Ліверпуля був неблизький. Ми ставали в портах п'ять разів. Перший раз у Варні, другий — у Константинополі, де простояли на приколі тиждень, завантажуючи до ходів воду у великих оцинкованих баняхах і діжки з провіантом. Із Кальярі, куди ми самі не заходили, нам шлюпками доправили стільки апельсинів, що наступного дня весь екіпаж посипало червоними цятками, ніби після борсання в кропиві. Третя зупинка була в Лісабоні. Тоді всім морякам видали трохи грошей і дозволили спустися на берег. Але ще коли наша «Королева» проходила Гібралтар, я підчепив важку недугу, тож лежав у загальній каюті між діжками й тюками в гарячці і з болем в паху й кістках, наче по мені пройшла татарська кіннота. Мої руки не слухалися, очі затекли жовтою рідиною, і здавалося, що я от-от віддам Богові душу. Спідручник боусена* Крендал, старий сивобородий дідуган із порваними мочками вух, весь час напував мене гіркою настоянкою, від якої вивертало всі нутрощі, але він запевняв, що так і має бути, що це — побічні прояви лікування. Якось зайшов Джозеф. Дочекавшись, поки я залишусь один, він підійшов до мене, присів і торкнувся шорсткою гарячою долонею мого чола.

* Bosun (англ.) — боцман.

— У мене є кальвадос, — сказав він. — Можливо, це не допоможе одужати, але полегшить твій відхід.

Я був не проти відійти просто зараз, аби не відчувати цієї гарячки і цього болю в паху і в очах.

— Я нічого не бачу, — сказав я. — Що таке кальвадос?

— Яблука любиш? Ну от. Від нього стає добре, коли тобі погано, і погано, коли тобі добре.

— Давайте, лейтенанте Джозеф. Якщо це пришвидшить мій відхід...

— Полегшить, — поправив він.

— Байдуже, — застогнав я. — Я готовий. А ще я хотів би поговорити з пастором.

— На жаль, пастор Лука тепер на березі. Він теж жива людина і має право розважитися як слід, перш ніж дістатися дому.

— Ви говорите забагато слів, лейтенанте, — тихо сказав я.

На це Джозеф нічого не відповів, підвівся на рівні ноги й пішов геть. Невдовзі мені принесли пляшку кальвадосу, який, на мою думку, виявився найсмачнішим із того, що я в своєму житті пив. Та заради такого, подумав я, заради можливості таке пити я маю зостатися живим.

За тиждень я вже помалу виходив на повітря. Очі, що були затягнуті засохлою плівкою, насилу розплющувалися, крутило кінцівки і низ живота, та попри це сили потроху поверталися до мене. Котрийсь із матросів доводив мене до верхнього деку*, після чого я падав на руки й повзав по мокрих дошках, мов черепаха Тімоті. Від хитавиці я блював

* Deck (англ.) — палуба.

рибою і кальвадосом, яким мене за велінням Джозефа забезпечували щодня. Але тоді в моїй голові щось прояснювалося, наче я звільняв себе від непотрібного і зайвого та починав гостро все осягати й розуміти, і вже не було відчуття, ніби я проживаю чиєсь інше життя, а все скидалося на те, що це життя — моє, і я маю будь-що триматися за нього, інакше більше не буде нічого. Ні цього сірого неба, ні цих білих хвиль, ні альбатросів, ні кальвадосу. А буде темрява й абсолютна тиша. Тоді, пластуючи деком і дратуючи цим матросів, що перечіплялися через мене й називали мене божевільним росіянином, я усвідомив одну з найважливіших речей у своєму житті. Я збагнув, що Бога не існує, що Бог — не більше, ніж герой казок, дурнуватих історій про добро і зло. Це не істина, це всього лише вигадка, завдяки якій так легко робити дурниці або приймати гірку долю. І коли ми зупинилися в Ліверпулі, чорному й задимленому, що більше скидався на гігантську металургійну фабрику, ніж на місто з будинками і деревами, я зійшов на берег іншою людиною. З чітким усвідомленням свого місця в цьому світі, з непохитною впевненістю у своїх силах змінювати себе і свій шлях.

Втім, я ще слабко стояв на ногах і коли йшов по землі, від незвички здавалося, що вона гойдається і підкидає мене. Я відчув гострий приступ нудоти і виригав прямісінько на ятку з кукурудзою. Перші години я ходив, мов п'яний, дивуючись англійцям і новим декораціям, що повставали довкола мене. Більшість цих людей уявлення не мали про

існування України і вже напевне ніхто не знав про існування Софіївки. Як і я донедавна не знав про існування Англії та Ліверпуля — міста, де з кожної дірки валить дим, міста, такого не схожого на всі міста моєї країни.

Джозеф розпорядився відвезти мене до масивного сірого будинку, в якому зібрали чимало моряків, солдатів і волоцюг. У великій кам'яній кімнаті стояло дві дюжини ліжок, і на кожному хтось копошився, не звертаючи ані найменшої уваги на інших. Усі ліжка були зайняті чиймись нехитрими пожитками. Я ж не мав нічого, і ліжко, на яке мені вказала довготелеса пані з обличчям, схожим на морду собаки, було порожнім і окремішнім, мовби я був прокаженим і міг заразити їх загадковою єретичною хворобою. Я ліг на ліжко, вкрився тонкою колючою ковдрою, що пахла корабельним холодом, і заснув.

Десь із тиждень я безцільно валандався містом. Джозеф видав мені мою платню й наказав чекати. Це були мої перші гроші, і я не зовсім тямив у пенсах і шилінгах. Я тинявся між ятками на одному з ринків і соромився спитати ціну на сир чи копчене м'ясо. Врешті таки наважився зайти до тісного трактиру на шість столів, бо ж ціни на страви були вказані при вході. Я мало розумів, що означає та чи інша страва, а тому за три пенси замовив собі щось із назвою пудинг. Це було незвично смачно. Багато рису і сушених фруктів, поли тих солодким сиропом, який мав дещо дерев'яний присмак. Наступні кілька днів я харчувався лише пудингами. Одного разу спробував замовити картоплю зі свининою за вісім пенсів, і мені принесли величезну порцію, яку я міг споживати щонайменше два дні. Все, що не доїв, я запахав у кишені

і потім увечері, мерзнучи під шорстким ворсом ковдри, додав картоплю, виловлюючи її пальцями з накладної кишені теплого сюртука, який мені виділили англійці ще на кримській землі.

Вранці на сьомий чи на восьмий день прийшов Джо-зеф. Він був одягнений мов справжній аристократ: на голові у нього красувався новий кашкет, об чоботи билися шкіряні піхви, згори яких золотом виблискував ефес, на шиї у вишуканий вузол була зав'язана чорна шовкова хустка.

— Росіянине, чи погодишся ти знову піти на флот? — спитав він, не привітавшись. — У разі ствердної відповіді тебе представлять капітану кліпера «Віндроуз». Він якраз набирає команду. Це торговельне судно Білого Циліндра*, плаватимеш через Атлантику.

— Я не знаю, що таке білий циліндр, — сказав я.

— Хочеш залишитися в Ліверпулі? Ми на «Королеві» відпливаємо до південних берегів. На жаль, тебе з собою я взяти не можу. У нас тепер інший капітан, що аж пищить, так боїться адміралтейства. Не візьме він тебе. А ти — людина вільна. Хочеш — залишайся на суші й шукай собі роботу, а хочеш — нові горизонти!

— Нові горизонти, — сказав я. — Ще тиждень, і я збожеволію в цьому місті.

— Згоден, не найзатишніше місто. Кроку не ступиш, щоб не перечепитися через ірландця, а пироги тут фарширують пацючим м'ясом.

* Джон «Джок», «Білий Циліндр» Вілліс (1817–1899) — син Джона «Старого Бурхливого Вілліса», засновника судновласницької компанії John Willis & Sons of London.

«Віндроуз» — то було двохсотфутове трищоглове вітрильне судно, на містку якого стояв невисокий пузатий капітан Рінатті. Він швидко й нерозбірливо белькотів команди крізь великі жовті зуби, яких у нього був повен рот. А якщо хтось наслідювався перепитати в нього, що ж він намагався сказати, Рінатті скаженів, його обличчя наливалася кров'ю, а банькаті очі розширювалися так, що капітан одразу ставав схожим на щойно виловленого спрута — сердитого і здивованого. В кишенях він мав стільки цибулі, що його присутність відчувалася за двадцять ярдів. Він безперестанку гриз її, спльовуючи пінистою слиною собі під ноги.

Мій перший рейс був до Флориди. І до певного часу я гадав, що Флорида — це така країна, як Куба або Венесуела. Це була складна подорож, ми весь час залежали від вітру, лазили шраудами* й ярдами**, крутили кепстан*** або тягнули троси, натирали «ведмедем»**** дек і виконували будь-які команди, що їх у мідний рупор викрикував Рінатті чи боусен Віринг. Загалом, робили багато нелегкої роботи й увесь час діставали втришия якщо не від боусена, то від топерів*****. Найважче було не бачити суші цілими тижнями, і коли я помітив першого альбатроса, то страшенно зрадів цьому, але хтось із матросів,

* Shrouds (англ.) — ванти, троси, що слугують для кріплення щогл і піднімання по них.

** Yard (англ.) — тут рея.

*** Capstan (англ.) — шпиль, вертикальний коловорот на суднах для піднімання й опускання якоря, швартування, піднімання важких речей.

**** Великий прямокутний камінь, яким натирали палубу.

***** Toper (англ.) — марсові: на вітрильних суднах флоту розряд матросів, які під час керування вітрилами знаходяться на щоглах.

поблажливо усміхаючись, сказав, що це всього лише Бермуди і що до Сент-Огастина нам ще пливти і пливти.

Ми пливли і пливли, а я весь свій вільний час, якого у мене, до слова, було не так і багато, читав книжки, що валялися нікому не потрібні в каюті. Все це були історії про війни між англійцями й іспанцями, між англійцями й французами або між англійцями й чорними племенами Африки.

Коли ж ми прибули до Флориди і нам дозволили зійти на берег, я одразу вкрився дрібним потом і, захлинаючись густим пекучим повітрям, ледь не вмлів. Все це нагадувало парну баню, яку дядько Хома робив нашому панові суботніми вечорами. У мене швидко розболілася голова і всі зуби, й за першої можливості я повернувся на судно.

Шлях назад здався мені не таким довгим і втомливим. Що далі ми заглиблювалися у води Атлантики, то прохолодніше ставало. Після виснажливих тропіків, коли садна і рани не загоювалися, а від солоної води шкіра репалась, мов необпечена глина, повернення до Англії було радісним і майже щасливим. У Ліверпулі я пробув місяць, помірно витрачаючи зароблені гроші, і коли пролунала пропозиція піти в рейс на тому ж таки «Віндрозі», я погодився. Я пристосувався до чортячого характеру Рінатті, ба більше, сам час від часу жував цибулю. До того ж обзавівся кількома приятелями, за якими встиг скучити. Накупивши за безцінь старих книжок і журналів, я так само весь вільний час витрачав на читання. Мені було цікаво поринути у нові й незнані досі світи. Я відчував, як разом із героями романів проживаю все нові й нові життя, і це мене вводило у дивний п'яний стан, аж часом я мало відзрізняв своє життя від життя книжкових персонажів.

Моїм другим рейсом стала подорож до Джорджтауна. Потім знову Флорида. Виснажливий рейс до Каракаса, коли половина команди ледь не збожеволіла від нападу дизентерії, і врешті — Гавана. У Гавані ми пробули всього лише чотири дні, а на п'ятий пролунав наказ мерщій вертатися на судно, адже з Гавани ми мали чимшвидше вирушити на північ до американського міста Балтимор по кентуккійський тютюн. Я вже як слід розбирався в картах, а тому зміг визначити, що Балтимор, враховуючи широту, на якій він знаходиться, зустріне нас приємною весняною погодою. Ми рухалися вздовж американського берега, іноді підпливали так близько, що можна було побачити вогні Чарлстона або Вілмінгтона. А вже коли дісталися Чесапікської затоки, мені одразу захотілося зійти на берег. Не знаю чому, але я просто дочекався не міг, коли зможу побачити Балтимор і справжніх американців, про яких стільки читав у книжках.

На берег Балтимора я ступив другого квітня п'ятдесят восьмого року. Нам дали день відпочинку, і я негайно поспішив у місто. Воно мене вразило своєю розкішшю й покvapливiстю. Тiснi дерев'яно-цеглянi провулки, що ховалися мiж портом та центральною частиною мiста, i багатопoверхiвi садиби та громадськi споруди на широких вулицях у верхнiй частинi. Мене ошелешила височенна колона з їхнiм президентом на однiй iз вулиць, а також базилiки, костели i безлiч кам'яних будiвель, що потопали в курявi й пiчнiй сажi. Дилiжанси з чорними вiзниками, конi, наряднi жiнки в кринолiнах i чоловiки в комiчно високих цилiндрах, i тут же — жебраки, вiльнi та безправнi негри, орди розгублених емигрантiв, юрби морякiв i клеркiв, убраних у картатi фетровi

костюми й смішні сплюснуті канотье. Це місто було схожим на поле бою, але замість гармат і гвинтівок то тут, то там виринали парасольки, облямовані торочкою, і тростини по-важних панів.

Одразу ж біля порту я натрапив на пивний заклад, в якому спорожнив дві пінти солодкого пива. У вуличного торговця я купив дюжину дешевих сигар, а в магазині з капелюхами — циліндр, який обійшовся мені у півтора долара. Не знаю, навіщо я його придбав, але мені здалося, що це буде забавна витівка, коли я зйду на берег Ліверпуля в циліндрі і з сигарою в зубах.

Коли ж я вийшов із закладу, в якому добряче повечеряв, запиваючи печеню кальвадосом, то побачив місто, що буквально потопало у вогнях. Горіли вітрини магазинів, горіли парки і театри, горіли навіть приватні будинки. Я закохався в цю атмосферу і з розпачем подумав, що завтра на світанку кілька гігів мають доправити нас на кліпер, а вже за якийсь місяць я знову ходитиму сірим містом, яке нічого славного, крім рисового пудингу, мені не спроможне запропонувати. Сповнений раптової відрази до свого моряцького життя і гіркого захвату від Балтимора, я повернувся в порт. Схилившись до хозера^{*} й накривши обличчя циліндром, я заснув.

Прокинувся, коли похмура сірість неба запалювалася над морем жовтими іскрами. Попри ранню годину, навколо вирувало життя: кричали моряки і такелажники, сварилися темноволосі ремонтники з червонощокими лярвами

* Hawser (англ.) — товстий трос або мотузка, що використовується для швартування або буксирування судна.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.